

Dr Katarina SPEHNJAK
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 32.019.5:008 (497.1.410) "1945/1948"
351.85 (497.1:410) "1945/1948"

PROPAGANDA PRIJE SVEGA: KULTURNE VEZE JUGOSLAVIJE I BRITANIJE 1945–1948.

APSTRAKT: U članku se na temelju izvorne građe istražuju kulturne veze Britanije i Jugoslavije kroz analizu načela propagande politike, djelatnost britanskih kulturnih institucija te percepciju jugoslavenske propagande i kulturne politike u britanskim diplomatskim dokumentima.

Odnosi Jugoslavije i Velike Britanije u ovom razdoblju sažimaju u sebi sva proturječja prijašnjih i budućih odnosa: tradicionalne britanske orijentacije i interese nasuprot pragmatizmu diktiranom političkim realizmom te evoluciju jugoslavenske politike podjednako uvjetovane njezinim dominantnim činiteljem – KPJ kao i pozicijom male zemlje u globalnim previranjima.

Krajem rata britanski i saveznički vojni interesi postaju manje važni pred novom geopolitičkom strategijom koja počiva u podjeli na dva europska i svjetska bloka, istočnom i zapadnom. Iako je u vrijeme odluke da podrži Tita i partizane Churchill smatrao da nije važno žele li oni uvesti komunizam – jer Britanci „tamo neće živjeti” – godine 1945. britanska je politika prema Jugoslaviji određena ovim faktorom. To se vidi u pitanju pomoći UNRRA-ine pomoći, realizacije Sporazuma Tito – Šubašić, problema Istre i Trsta te izručenja ratnih zločinaca.

Jugoslavija je pak u cilju da dobije međunarodno priznanje postignuća NOP-a pristala na neke ustupke u unutarnjepolitičkom području za koje se ubrzo pokazalo da su bili privremeni. Kada se uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu nove Jugoslavije događa ostavka ministra Ivana Šubašića, britanskog aduta, i kada opozicija – onemogućena i od režima ali i vlastitom podijeljenosti – odstaje od političke borbe, Britanija se nakon prvotnog iznenađenja zbivanjima odlučuje na nastavak normalnih odnosa.

U kontekstu ovakvih prilika¹ kulturni odnosi između dvije zemlje u to vrijeme nužno su skromni, kako zbog općih poratnih obilježja obje zemlje ali i zbog političkih pitanja koja ih opterećuju. U tom smislu oni izgledaju više kao propagandni rat nego kulturna suradnja.

1. Propaganda prema Jugoslaviji

U dokumentu iz ljeta 1945. u polazištima propagande uvodno stoji da je teško ustanoviti „koji stupanj stvarne moći ima savezna vlada”. Naš pristup, kaže se, morat će imati na umu „regionalne posebnosti” a osobito pravo republika da oblikuju svoju kulturnu i obrazovnu politiku. Mnogo je toga u politici Jugoslavije što još nije definirano. Na primjer, budućnost monarhije je prema Sporazumu Tito – Šubašić izgledala drukčije prije nekoliko mjeseci a sada je njezina pozicija znatno izmijenjena, kao rezultat daljnjih pregovora ali i zbog partizanske propagande. „Političke finese situacije su zamršene prosječnom građaninu i dok kraljevim simpatizerima sad manjka načina za isticanje njegovih stavova – a istodobno se ne dopušta da nestane sjećanje na njegovu prvobitnu podršku Draži Mihailoviću – još više se ističe opće razočarenje vrijednostima monarhije.”² Jugoslaveni su bili skloni kralja gledati kao vođu, a kako vođu imaju sada i, iako on nije kralj, vodio je ustanak protiv okupatora i kvisinga i zato su mu odani.

Odnosi države i crkvi variraju, ovisno o religijskim institucijama. Kako su oni sa Srpskom pravoslavnom crkvom u cjelini korektni („iako crkva oponira partizanima u određenom stupnju”), postoji mogućnost postizanja sporazuma na način kako je to riješeno u drugim zemljama pod utjecajem SSSR-a. Odnosi su s Katoličkom crkvom složeniji. „Ona je dobrim dijelom podržavala ustaše i bijelu gardu i sada trpi posljedice.”³ Bilo je pokušaja sporazuma na nižoj razini ali i mnogo progona. Odnos s ovom crkvom nije određen samo unutarnjim pitanjima, nego zadire i u područje vanjske politike. „Znatnim dijelom osjećaj protiv nje potaknut je sumnjom da je vatikanska politika proitalijanska, osobito, u vezi Trsta i Koruške.” Možda je Tito u tom pitanju beskompromisan baš zato, da bi ojačao slovenski nacionalizam na račun religije.

Nakon odlaska Nijemaca u zemlji je ostao opći kaos na području privrede, ali on nije uzrokovan samo time nego je i posljedica trogodišnje gerilske

¹ Više o tome: Đoko Tripković, *Političke prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945-1948*, Beograd 1990., Jera Vodušek Starić, *Prevzem oblasti 1944-1946*, Ljubljana 1992., Ann Lane, *Britain, Cold War and Yugoslav Unity, 1941-1949*, Brighton 1996.

² The National Archives, London /dalje: TNA/, Foreign Office: General Correspondence-Political Department /dalje FO 371/48845, 'Plan of Propaganda', 20. VII 1945., 4.

³ *Isto*, 5.

borbe i osobito, oštih borbi krajem rata. Kardelj je nedavno izjavio da neće biti promjena u sistemu vlasništva i da će se obnova zemlje temeljiti na državnom, privatnom i zadružnom vlasništvu, ali je „očito da će privatno biti pod jakom kontrolom države”. To će praktično značiti veliku ulogu lokalnih tijela vlasti i sindikata. „Država će kontrolirati veći dio industrije i rudarstva, poljoprivrede i trgovačkog sektora” i to preko konfisciranog „neprijateljskog vlasništva”. Glavni je cilj industrijalizacija zemlje. „Koliko se sada može vidjeti izgleda da će se Jugoslavija oslanjati više na Istok nego na Zapad u nabavci industrijske opreme koju će trebati da ispuni prilično ambiciozne planove razvoja.”⁴

Još uvijek nije jasno što se planira u vezi zadrugarstva, iako zasad nema naznaka o kolektivizaciji. Postojanje tradicionalnog oblika za međusobnu ispodmoć pri žetvi – „mobe” – predstavlja dobar temelj za nju. U normalnim okolnostima Jugoslavija bi mogla proizvoditi dovoljno hrane za svoje potrebe i glad u Dalmaciji i Crnoj Gori posljedica je rata, a kad se prometna situacija popravi, bit će hrane dovoljno za sve. Glavni uzrok siromaštva seljaka je manjak zemlje, zato se planovi o jačanju industrije mogu pokazati dobrima, jer će smanjiti pritisak na agrarni fond zemlje.

Dokument se potom bavi „psihološkom atmosferom” u zemlji, polazeći od načela Sporazuma Tito–Šubašić a kojim se njihova vlada obvezala na prihvaćanje demokratskih načela i osiguranje njihova ostvarenja. Zasada, „to su prazne riječi” jer nema slobodne političke aktivnosti i štampe a postojanje Ozne, „jugoslavenskog ekvivalenta tajne policije” sprečava slobodu od straha. Njezine su funkcije mnogostruke u svim oblastima: od osiguranja zakona, javnog reda i sigurnosti do obavještajnog rada, hvatanja špijuna, četnika D. Mihailovića i kolaboranata. „Ustvari, Ozna je NKVD”, policija koju kontrolira Partija.⁵ Partizansko izigravanje Sporazuma dovelo je do promjena u općoj atmosferi. Pitanja koja se sada nalaze pred narodom u Jugoslaviji, nisu više jednostavna jer su partizani u cilju zadržavanja svoje pozicije preuzeli monopol svih oblika izražavanja. Obrazovanje je područje gdje je indoktrinacija potpuna. Iako je u Jugoslaviji većina kina u privatnom vlasništvu, državno filmsko poduzeće ostvaruje kontrolu rada kroz odobravanje programa. Cenzura je još uvijek vojna a cenzorske komisije i publika imaju različite poglede o tome koje filmove prikazivati: publika želi „lakše”, zabavne filmove a komisije su za „ozbiljnije”, ratne filmove.

Priče o slobodi štampe počivaju u tome da neke od masovnih organizacija imaju svoje novine, ali one zapravo predstavljaju „različite strane iste službene politike”. Ograničena sloboda kritike dopuštena je samo simpatizerima režima ali u pitanje se ne smije dovoditi temeljna struktura države. Posljedica

⁴ *Isto*, 5.

⁵ *Isto*, 7.

ove sveobuhvatne kontrole javnosti jest da mladi gube pravo i sposobnost nezavisnog mišljenja: „To je područje u kojemu naš javni rad može biti najvredniji, poticanjem duhovne nezavisnosti i ohrabriranjem navika rasprave i postizanja suglasnosti.”⁶

Velika uloga komunista u partizanskom pokretu proizvela je neizbježno njegov „proruski trend” i iako nisu uvijek u potpunom suglasju, činjenica je da je za jugoslavenske komuniste „Moskva njihova Meka”. Malo je dokaza da su Rusi za rata pokušavali provesti otvorenu propagandu: nisu, na primjer, izdavali nikakve publikacije kao što je britanski Political Warfare Executive, a ni nakon dolaska vojne sovjetske misije 1944. to se nije promijenilo. Jedino što su Sovjeti učinili bilo je davanje mogućnosti za emitiranje Slobodnoj Jugoslaviji. Sve ostalo je učinila Jugoslavija sama – vojni uspjesi su najbolje govorili u njezin prilog, a okolnost da su komunisti na čelu pokreta u Jugoslaviji, bila je garancija da će zagovor Rusije doći od samih partizana. „Ta je činjenica temeljna.” Danas prorusku propagandu provode svi službeni organi i osobito organizacije KPJ, AFŽ i USAOJ. Ali, nema javnih dokaza o vezama vodstava, iako je potpuno proruski osjećaj javan. Također nema dokaza da Sovjeti imaju igdje u zemlji direktan utjecaj na vlast ili upravljanje, osim što se zna da u vojsci ima mnogo sovjetskih instruktora, a vjerojatno je i Ozna organizirana prema njihovim uputama. „Općenito, nema sumnje da predstavnici Jugoslavije slijede liniju poznatu kao ruska. Ali oni ne slijede rusku praksu ropski. Npr., British Council slobodno radi u Jugoslaviji, u Rusiji ne.” Čini se da opće direktive „isijavaju iz Moskve”, bilo putem partijske suradnje, bilo putem diplomatskih kanala, pri čemu „partizani imaju dovoljno prostora da izaberu svoju taktiku.”⁷ Odnosi sa susjedima uglavnom se temelje na „slavenskom bratstvu i partijskoj liniji” a primjetno je da Jugoslavija ima ambicije biti vodeća balkanska sila.

Dokument potom analizira politiku jugoslavenskih vlasti prema Britaniji. Potrebno je praviti razliku kako se ponaša vlast, a kako narod, kaže se. Kad je riječ o narodu, ima lokalnih različitosti: anglofilstvo je jače u Srbiji i Dalmaciji, gdje su veze uspostavljene davno, a slabije je u Sloveniji, osobito sada u vrijeme krize oko Trsta. U cjelini se može reći da je većina stanovništva pozitivno orijentirana prema Britaniji. Ipak, ponašanje stanovništva nije pravi indikator njegovih osjećaja jer na njega snažno utječe vlast. Sada je njezina politika određena: a) odnosom Britanije i SSSR-a; „kada su oni dobri, dobar je i odnos Jugoslavije prema Britaniji”, b) odnosom Britanije prema Mihailoviću, odnosno „njezinim zagovaranjem reakcionarnih elemenata”. Čak i činjenica da mu je Britanija ukinula pomoć tumači se na način da „ako smo mi jednom mijenjali politiku možemo je mijenjati opet.” British Council je bio prisutan u

⁶ Isto, 8.

⁷ Isto, 9.

Jugoslaviji prije rata, imao je institut u Beogradu i čitaonicu u Zagrebu. Dok Council ne organizira svoju mrežu, njegove zadatke obavljat će press službe ambasade i konzulata. Od jugoslavenskih predstavnika može se očekivati dobra suradnja jer saveznog ministra informacija, S. Kosanovića dobro poznaje S. Clissold, šef press službe i „on mu je već rekao da na njega može računati”, iako je pitanje koliki mu je utjecaj, jer se bavi na primjer pitanjem ulaska stranih novinara, ali ne i cenzurom.

Oblici propagandnog djelovanja

1. Press služba

Kada je u Jugoslaviju 12. III 1945. došao ambasador R. Stevenson, ubrzo je otvoren Press Office. Njegova je uloga u to vrijeme bila veoma široka: trebao je na sebe preuzeti funkcije koje su dotad u sklopu propagandnih djelatnosti britanskog ministarstva informacija i ministarstva za političko ratovanje obavljali članovi britanskih vojnih misija odnosno oficiri za vezu pri jugoslavenskim vojnim vlastima.

U press službi u ljeto 1945. bili su: šef, major S. Clissold, njegovi zamjenici major Masters i poručnik Carey, te administrativna službenica Davson. Nedostajali su im stenografi i knjižničar, čije su poslove privremeno obavljali vojnici, narednik Collins i kaplar Wills. Od domaćeg osoblja predviđeno je bilo upošljavanje još sedam osoba, uz tajnice i prevoditeljice O. Miller i M. Marsano koje su obavljale i dio knjižničarskih poslova.⁸ Čitaonica je otvorena u maju. Godine 1946. osoblje press službe činili su uz Clissolda, D. Crichton, pomoćnik, tajnica L. Osborne i još tri osobe u administraciji. Tokom godine proširuje se ured, kao i oni u konzulatima u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu i Skopju te krajem godine u press službi u Jugoslaviji radi oko trideset osoba. Britanska press služba izdavala je list *Svijet* koji je britansku kulturu i zemlju uopće, trebao približiti građanima Jugoslavije. Prema jugoslavenskim carinskim propisima dopušten je bio uvoz materijala na engleskom bez ikakvog plaćanja, dok su se na onaj na domaćem jeziku od početka 1945. plaćale prema Press Officeu, „jako velike dažbine” odnosno oko dva dinara po primjerku. O tome se pokušalo pregovarati s carinskim vlastima jer bi tolika davanja, ocjenjivalo se, dovela do povećanja prodajne cijene. U jednom Clissoldovu izvještaju o tome stoji: „Da li je to čin kalkulirane opstrukcije ili lak način da se popuni prazna kasa još nije jasno. Još nismo saznali da li slični ruski materijali također moraju ispuniti taj neobičan dio zakonske procedure.”⁹ U Zagrebu su prije otpočinjanja rada British Councila

⁸ TNA, FO 371/48900, R 12784.

⁹ TNA, FO 371/48883, R 21361, „Press attache's monthly report no 9”.

1946, krajem 1945. djelovale čitaonica i knjižnica u organizaciji zagrebačkog ogranka press službe. Stevenson je prenio njihove dojmove: „Ljudi stalno dolaze u ured i traže engleske novine i časopise, i općenito, postoji ovdje šira zajednica onih koji govore engleski. Zatim, učenje engleskog jezika ovdje se javno više potiče nego u Beogradu, jer vodeći ilustrirani tjednik objavljuje seriju paralelnih lekcija u ruskom i engleskom i to na zahtjev čitatelja.” Zagrebačka press služba je ocjenjivala da su odnosi s redakcijama novina dobri i kako su ovdje listovi „daleko više centralizirani” nego u Beogradu, lakše je s njima kontaktirati. Također, i uredništva su više zainteresirana za suradnju jer ona zasad dobivaju strane materijale samo od francuskog konzulata, jer u Zagrebu još nema drugih predstavništava. Osobito je kooperativnim ocijenjen *Ilustrirani vjesnik* koji je rado primao i objavljivao ponudene materijale. „Ali, općenito uzevši ne može se reći da su zagrebačke novine više prijateljske nego one u Beogradu: isti naglasak se daje neprijatnim vijestima iz Britanije i Amerike i ponavlja se istovrsna kritika britanske politike.” S mnogim novinarima i urednicima u Zagrebu uspostavljeni su „izvršni osobni odnosi” – ali – „naše je gorko iskustvo da dobri osobni odnosi nemaju utjecaja na ton pisanja u novinama.” Zatim se ističe da je važno to što su na neka istaknuta mjesta postavljene osobe „poznate po svojim anglofilskim sklonostima” – pa se održavanje dobrih odnosa s njima i redovito opskrbljivanje materijalima treba stalno održavati – „čak i ako rezultati ne budu spektakularni.”¹⁰

2. British Broadcasting Corporation – BBC, program za Jugoslaviju

Nakon rata, uloga BBC-ja na prostoru Jugoslavije nije bila manje važna nego tokom ratnih godina. U vrijeme nekoliko poratnih mjeseci za trajanja vojne cenzure, informativni život u Jugoslaviji je bio restriktivan, kako u odnosu na unutarnja zbivanja tako i u vezi s vanjskopolitičkim događajima. Uz sadržajna ograničenja u plasiranju vijesti dominacija vlasti sredstvima komuniciranja bila je još vidljivija u načinu na koji su događaji prikazivani. Zato je BBC znatnom dijelu građanstva bio važan korektiv informacija koje su mogli čuti u domovini, a osobito su nezadovoljnici režimom računali na vijesti iz Londona, njima simbola Zapadnog svijeta koji će povesti novu bitku, bitku protiv komunizma.

Iako program s visokim profesionalnim kriterijima i BBC je tada kao dio „slobodnog svijeta” sudjelovao u kontekstualizaciji već započetog hladnog rata. U njegovim stranim programima pažnju su dobivali politički krugovi iz zemalja iza „željezne zavjese” a koji su bili protivnici komunizma. Kada se vide popratni dokumenti o planiranju BBC-ove djelatnosti nastali u vladinom tijelima, jasno je da se pri oblikovanju programa nije samo težilo profesionalnim kriterijima o objektivnosti, nego je on bio – kao javna informativna agencija – dio vladine

¹⁰ Isto.

politike. U slučaju Jugoslavije to je bilo kako za vrijeme, tako i nakon rata, pa se njegova uloga u obradi na primjer, Tršćanskog pitanja, izbora, odnosa režima prema predstavnicima domaće opozicije – poklapa s britanskom politikom nakon II svjetskog rata. Ona je, kao što je poznato, bila gorljivi zagovornik jedne strane, strane „slobodnog svijeta” nasuprot svijetu „sovjetskog imperijalizma”.

U analizama britanskog ministarstva informacija kao i u izvještajima press službe beogradske ambasade u neposredno poratno vrijeme, razvidno je da BBC ima važnu ulogu i da je moćno sredstvo utjecaja, osobito 1945. godine, kada je djelatnost britanskih kulturnih organizacija i službi bila ograničena. BBC je tada smatran najboljim načinom izražavanja pogleda na bitne stvari o kojima, ako bi se javljalo na drugi način, sigurno bi podlijegale cenzuri. U to je vrijeme BBC-ijev program za Jugoslaviju emitirao petnaestodnevne emisije u 12.00, 16,00 i 19,45 po GMT.

Prema elaboratu press službe ambasade iz septembra 1945. godine, „teško bi se mogao prenasluti izvanredni prestiž i utjecaj koji BBC uživa u Jugoslaviji”. Iako je zemlja „zaostala” i radio-prijemnike ima mali broj stanovnika, o „radio Londonu kako se ovdje naziva”, zna se i u najudaljenijim krajevima i on ima „neizmjeran utjecaj”. Iako ga „neki vide kao koban instrument kapitalističke reakcije i imperijalističke zavjere”, za većinu, „o čemu nema sumnje”, on je „izvor inspiracije, stalan podsjetnik vitalnosti zapadne demokracije i njihove povezanosti s njom.”¹¹ Dalje se kaže: „Svakom Jugoslavenu, bez obzira na političku orijentaciju, BBC predstavlja službeni glas britanske vlade. Jer, ideja javne korporacije koja radi po svojim pravilima i predmet je kontrole vlade tek u najopćenitijim stvarima, daleko je izvan njihova iskustva i potpuno neshvatljiva. (...) Zato se svaka izjava na radiju tumači kao znak britanske politike prema Jugoslaviji, a oštrije kritičke tonove smatra se 'preludijem za vojnu intervenciju”. Također, stanovništvo u Jugoslaviji „često je zbunjeno onim što o svojoj zemlji čuje na BBC”: kada se nakon kritičkih priloga, „u skladu s BBC-ijevim objektivnim pristupom”, čuju i pozitivne ocjene, dolazi do nerazumijevanja i optuživanja radija i britanske vlade za „licemjerstvo” jer građani nisu naučeni na objektivnost, kaže se u elaboratu. „Ubijedeni da je svaka riječ koju čuju stajalište Foreign Office-a, oni ne mogu razumjeti kako se Britanija može smješkat i režimu u jednom trenutku i zamjerati mu u drugom. Postaju zbunjeni i skloni su kriviti britansku vladu da je dvolična i kolebljiva tamo gdje BBC jedino pokušava jedino biti pošten i bez predrasuda. Jedini put da se ovo prevlada jest što veća postojanost u oblikovanju svakog BBC-jevog programa, ne pokušavajući praviti ravnotežu opozicijskih pogleda kao što je običaj u domaćim programima. Treba stoga zadržati široku liniju i držati je se tako da se svaka emisi-

¹¹ TNA, FO 371/48900, R 17777, prilog izvještaju od 11. X 1945., 1.

ja može jasno prepoznati kao njoj konzistentna.” Ustrajnost u objektivnosti potrebna je i zato što opću pozitivnu percepciju BBC-ja ipak narušava nešto, a to je sjećanje na „njegovo izvještavanje tokom rata o D. Mihailoviću”. O tome se ovdje govori s gorčinom jer se smatra da je BBC učinio Mihailovićevu „ime poznatim u svijetu”. Stvaranje „mita” o Mihailoviću ovdje nije zaboravljeno jer se smatra da je pridonio jačanju građanskog rata a krivnja je BBC-ja što je pogrešno naveo širok krug ljudi „da slijede nevrijednog vođu”. O tome se kaže: „partizani će potanko pričati kako su željno čekali vijesti i ohrabrenja, a onda su čuli kako se njihovi naponi i slava pripisuju njihovim rivalima, četnicima, za koje su znali da su se udružili s Nijemcima i Talijanima protiv njih.” Ipak, BBC-ijem nisu zadovoljni još neki, tj. prijašnji sljedbenici četnika, koji kažu da nisu radili ništa do „slijedili savjete iz Londona dok nisu bili izdani BBC-jevom odlukom da podupre Tita i partizane.”¹² Oni, pak, koji su u „pet do dvanaest” promijenili svoje mišljenje i prišli partizanskoj strani, također su razočarani i optužuju ovaj radio da je kriv za njihove današnje teškoće, jer su potpuno vjerovali njegovim apelima za podršku partizanima. Sada, kada je BBC kritičan, kažu oni, nije jasno da li je riječ o „novom britanskom zaokretu”. Odnos režima prema BBC-iju u ovom se spisu ocjenjuje kao „jedva skrivano neprijateljstvo”, jer, unatoč službenim izjavama o slobodi štampe, „režim jasno pokazuje namjeru da kontrolira javnost svim mogućim sredstvima”, a jedini izvor vijesti i pogleda koji prkosi njegovu monopolu – jest BBC. U jugoslavenskim novinama često se mogu pročitati protesti ministra za informacije zbog „neprijateljskog pristupa ovog radija, osobito prijašnjeg novinara BBC Grge Zlatopera”.¹³ Njegov lik se karikira i naziva „žalosnom figurom koja će prodati svoju savjest, zemlju i dušu za jednu jedinu pločicu čokolade.” Iako dosad nije bilo pokušaja da se zabrani slušanje radio Londona, „ima indicija da lokalni moćnici pokušavaju tome učiniti kraj i izvjesno je da zajedničko slušanje, uobičajeno u selima, nije sigurno tamo gdje je vlast jaka.” Autora elaborata ovo je podsjetilo na vrijeme njemačke okupacije kad se za slušanje BBC „izlagao vrat”. Publika BBC-ija jesu oni koje se uopćeno može zvati „opozicijom”: To nije homogeno tijelo, nego se radi o širokom sloju stanovništva koje je iz različitih razloga – često međusobno suprotnih – nezadovoljno režimom. Ta publika obuhvaća širok spektar orijentacija, od prijašnjih kolaboranata, koji nisu napustili nadu da će se vratiti na vlast pomoću zapadnih sila i koji u sukobu Zapada i Istoka vide zadnju nadu svoje rehabilitacije i vođe su im Nedić, Pavelić i Rupnik. Ima i onih koji režim ne prihvaćaju zbog manjka demokracije, a 'obični ljudi', seljaci i srednji slojevi, nezadovoljni su ekonomskim uvjetima, ali nisu režimu suprostavljeni na

¹² Isto, 2.

¹³ Član 'United Committee of Yugoslavia' in London, osnovanog 28. XII 1944. u cilju podrške partizanima i u kojemu su istaknute figure uz Zlatopera bili novinari Novak Gajić, Vinko Stantić, Miro Rajković i Davorin Gardum.

političkoj osnovi. „Nema ništa u toj opoziciji što bi sugeriralo da je ona ozbiljna alternativa partizanima.”¹⁴ Dapače, za nju je karakteristična „potpuna pasivnost i očekivanje intervencije stranih sila”. BBC je zato suočen sa složenim problemom oblikovanja programa koji će ovu grupu odijeliti od kompromitiranih elemenata unutar opozicije (a koja je „u glavama partizana sada nerazdvojno vezana s 'britanskim kapitalističkim reacionarima'”), i „ohrabriti stvarno demokratske elemente” te preokrenuti apatiju u konstruktivnu akciju i također, prodrijeti u još uvijek širok krug simpatizera režima koji nisu bitno protubritanski ali su „sumnjičavi oko britanskih namjera da sruši partizansku vlast”. Dakle, zadatak je BBC da prebaci težište sa sadašnjih slušača („prijašnji kolaboranti i kvinslinzi, četnici, buržoaski liberali, konzervativni seljački vođe”) na treću grupu, „lijevo orijentirane članove Narodne fronte” – Zemljoradnički savez, demokrate, niže slojeve partizana, tj. seljake – odnosno, na najuže saveznike KP. Pritiskom na tu, treću grupu, mogao bi se proizvesti i posredan pritisak na grupu u KP koja se protivi javnom utjecaju BBC.¹⁵ Varijante ostvarenja ovog cilja su različite: 1.) izravna projekcija Britanije, tj. govor o sistemu, idealima, dostignućima u društvenoj, ekonomskoj i kulturnoj sferi, objašnjavanje pozadine vanjske politike. Posebnu pažnju treba davati problemima javnih službi, osobito zdravstva, jer to je ono što je važno i građanima Jugoslavije, 2.) svaki prilog o unutarnjim pitanjima Jugoslavije mora zadržati objektivnost, 3.) BBC-ijevi programi moraju stalno „davati dojam da Britanija još uvijek sa simpatijama promatra temeljne dosege partizanskog pokreta za vrijeme rata – nepokolebljiv otpor Nijemcima, obnovu jugoslavenskog zajedništva i ozdravljenje starih rasnih međuplemenskih zadržica i obnovu demokratske uprave kroz organe izabrane od naroda, it.d.”¹⁶ Pogreške i nespretnosti sadašnje vlade ne smiju pretegnuti nad njezinim dobrim ostvarenjima, niti kriticizam smije dati utisak – kakav nažalost mnogi partizani imaju – „da smo mi neprijateljski prema svemu”, stoji u elaboratu. Dapače, kaže se dalje, „Jugoslaveni koji čuju kritike na BBC-iju – da to pojednostavimo – moraju biti ubijedeni da se režim kritizira ne zato jer je previše partizanski, nego zato što je premalo partizanski” tj. zato što gubi široki narodni karakter koji je nekad imao i zato što ne radi u skladu s obećanjima. Primjer koji se navodi, upućuje da ako se kritizira vlast kao represivna i nereprezentativna, onda treba naglasiti da to dolazi od propusta u primjeni – „u pravoj demokratskoj maniri” – „partizanskog programa slobodno izabranih narodnih odbora, a ne iz propusta vezanih uz sam sistem”.

Pružajući podršku partizanima u ratu Britanija je „nešto uložila” u Titov režim. I zato „bilo bi glupo izgubiti taj zalag bez obzira kako malen, u pogre-

¹⁴ *Isto* kao bilj. 11., 2.

¹⁵ *Isto*, 3.

¹⁶ *Isto*, 4.

šnom uvjerenju da postoji opozicija, koja, ako bi joj se dala odgovarajuća podrška, može zamijeniti režim.” Dakle, Jugoslavija ne smije postati poprište anglosaksonsko-ruskih animoziteta zbog sovjetske podrške jugoslavenskoj vladi i britanske podrške neučinkovitoj opoziciji u Jugoslaviji. Ostavka G. Zlatopera „idola opozicije jest korak u pravom smjeru iako nestanak jake i utjecajne radio-ličnosti jest samo po sebi za žaljenje”.

Iz građe je vidljivo da se FO povremeno obraćao BBC-ju kada je smatrao da u javnost treba pustiti neke informacije. Tako je na primjer, kada je generalni konzul iz Zagreba javio o progonu obitelji Radić, u Foreign Officeu odlučeno da se ta vijest objavi na BBC-iju, ali da se pri tome ne spominje izvor informacija.¹⁷

3. British Council

Jedan spis British Councila iz 1945. ocjenjuje opće uvjete za rad u Jugoslaviji prilično teškima, „možda najtežima u Evropi, ne isključujući čak Moskvu ili Varšavu”.¹⁸ Anglofilski osjećaj je „dugotrajan, iskren i proširen”, nije ograničen na samo jednu klasu ili regiju, niti na ranije bogate, moćne ili politički reakcionarne. S druge strane, sadašnja je jugoslavenska vlast – bez obzira na moguće koristi za sebe i na pozitivne namjere BC – „bezuvjetno hladna i čak neprijateljska u svom ponašanju prema nama”, s ciljem da Jugoslaviju potpuno, i što je „moguće više, okrene isključivo u rusku orbitu.” Država, tajna policija i armija oblikovani su po ruskom modelu, ruske knjige ili prijevodi s ruskog pune knjižnice, „russian studies” posredno ili direktno se nameću i ohrabruju u školama i sveučilištima često bez obzira na želje studenata, ruski dosezi u svakoj sferi posvuda se propagiraju. Portret Lenjina dominira u velikoj dvorani Univerziteta u Beogradu na mjestu koje je prije zauzimao šef jugoslavenske države, „čak imajući prvenstvo i pred portretima Tita i Staljina” i ni jedno javno predavanje ne može proći, „bez ma kako nategnutog, spominjanja kanona marksističke doktrine”. Na primjer, uvod u historiju engleske književnosti koja se predaje na fakultetima, prijevod je ruskog djela, koje ma kako dobro u nekim dijelovima, u bilješkama nema relevantne autore iz stručne literature, nego djela Marksa i Engelsa.

Prema ovom spisu, Jugoslavija je prije bila kulturno okrenuta više Zapadu nego Istoku pa sadašnji pokušaj da se usmjeri na Istok ne uključuje samo uvođenje nečeg novog nego i potiskivanje onoga što se ukorijenilo u narodnom mišljenju; posebno to uključuje potiskivanje simpatija za Britaniju. Ipak, ovo se

¹⁷ Kasnije se uspostavilo da BBC nije želio objaviti tu informaciju. TNA, FO 371/59532, bilješke FO od 26. VII i 25. X 1946.

¹⁸ TNA, FO: Cultural Relations Department /dalje: 924/446, 2.

neće moći lako provesti jer je anglofilski osjećaj snažan a „ekstremni reformisti” u manjini pa „iako su Jugoslaveni naučeni na čvrstu ruku” nova će vlast biti prisiljena raditi prikryveno. Vladajući se krugovi na primjer, još ne usuđuju otvoreno – „ni među sobom ni pred narodom” – govoriti da britanski utjecaj i pomoć nisu poželjni u Jugoslaviji. „Svaki prijateljski nastup s naše strane praćen je načelnim slaganjem i sljeden beskonačnim opstrukcijama u praksi” a svaki otvoreni nagovještaj anglofilstva u stanovništvu je praćen manjim kaznama, na primjer gubitkom posla, diskriminacijom u dodjeli hrane i odjeće. Ali, pri tom se ne govori otvoreno o „nepoželjnom prijateljstvu” prema Engleskoj nego se pronade nešto što navodi da se govori o 'kolaboraciji' ili sličnim optužbama. Zato vijesti iz Britanije slabo dolaze do stanovništva: „uvjeti su tako nenormalni i tako teški da je potrebno jedinstvo napora između službi” da bi se postigla određena informiranost o pravom stanju u Britaniji. Prije svega, treba izbjeći multiplikaciju britanskih službi i institucija u Beogradu, jer će svaki novi pothvat biti dočekan sa sumnjom, zato je bolje razviti i učvrstiti postojeće.¹⁹

U nijednom od glavnih republičkih gradova u Jugoslaviji uvjeti nisu „baš povoljni, jer su to manji gradovi od Beograda i u njima je kontrola policije jača”. Ipak među njima se isticao Zagreb „grad od intelektualne važnosti – više nego je to ustvari glavni grad – i Council se tamo treba otvoriti što prije.”²⁰ Ljubljana je Councilu „jako nesklon grad”, u ljeto 1946. odbijena je molba za otvaranje čitaonice.²¹ Procjenjivalo se da je uzrok tomu dijelom zbog uključenosti u tršćanski problem, pa se planiralo da tamo djeluje samo mali tim pod vodstvom direktora u Zagrebu, koji će pokrivati i Split. Split „iako nije jedan od republičkih središta po novom ustavu”, činio se autoru izvještaja „mnogo plodnijim područjem za rad Councila nego Sarajevo i mnogo važnije središte nego Skopje”. Kao jedina prava obrazovna središta u to vrijeme ocijenjena su sveučilišta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Beogradsko sveučilište većinom pohađaju studenti iz Srbije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, u Zagrebu studiraju oni iz Hrvatske, a u Ljubljani samo studenti iz Slovenije. Područje obrazovanja je pod osobitom prismotrom i nedvojbena je namjera onih na vlasti da zamijene 'stare' kadrove ljudima „koji prema novom režimu pokazuju više entuzijazma” i koji na usavršavanje odlaze većinom u Rusiju. Vlast je „potpuno ignorirala BC ponudu za postdiplomske stipendije za studente iz Jugoslavije”.²²

Zazor prema Councilu zabilježen je i kasnije kada se u jednom spisu iz 1948. navodi da je profesor engleskog jezika na Beogradskom univerzitetu

¹⁹ *Isto*, 5.

²⁰ *Isto*.

²¹ TNA, FO: Ministry of Information & FO, FO Publicity Files /dalje 930/420, 'Balkan Section, Organization in Yugoslavia', 1946.

²² Prema arhivi British Councila ipak je u 1945. u Britaniji bilo 60 studenata.

napadnut kao „kolaborant” iako to nije bilo točno, on je samo pozvao svoje studente da posjećuju priredbe koje organizira British Council.²³

U ljeto 1945. imenovan je predstavnik BC za Jugoslaviju, David Shillan. Do kraja godine popunjeno je osoblje na osmoro zaposlenih.²⁴ Čitaonica Councila u Beogradu otvorena je te godine. U svom radu Council je kroz čitaonicu i posudbenu knjižnicu nastojao okupiti obrazovanije slojeve, osobito intelektualce i studente. Jedan od njegovih oblika rada bilo je i učenje engleskog jezika i popularizacija britanske književnosti. Priređivao je i izložbe: u travnju i svibnju 1947. izložbu britanskih knjiga²⁵ koja je obišla sve veće gradove u Jugoslaviji, a 1948. izložbu o urbanizaciji u Britaniji. Pojavio se i na Omladinskoj pruzi gdje je održao nekoliko predavanja iz zdravstvenog prosvjeđivanja, na primjer o tifusu i o TBC.

Nakon posjeta Zagrebu u ljeto 1945. člana BC-a nastao je izvještaj u kojemu stoji da je „kontrast između Zagreba i Beograda toliko velik da je teško shvatiti”. Na primjer, „opći duh revolucije ovdje je možda manje uočljiv nego u Beogradu ali su trgovine praznije.” Pivo se može dobiti u Zagrebu, u Beogradu ne, ali u Zagrebu je nemoguće ući u restoran i naručiti objed. Grad je potpuno neoštećen i ima „normalan tramvajski promet”.²⁶ Navodi se i da su „ruske knjige jeftinije od engleskih”. Razočarenje domaćeg stanovništva je „opće, već nakon tri mjeseca”, 250.000 učesnika na Bistričkom proštenju, izvikivalo je prema ovom izvještaju, „Živio Stepinac”. Preneseno je stajalište zagrebačkog vicekonzula da je „mjesto koje je nekad ovdje u Hrvatskoj imala Njemačka, sada upražnjeno”, ali i da je „teško povjerovati da bi katolička Hrvatska koja je tako tašta oko toga da je baš ona 'Evropa' i 'Zapad' mogla otklizati otvorena srca u rusku orbitu”. Čitaonica u Zagrebu, formalno otvorena 14. siječnja 1946., imala je početkom 1947. oko 700 posjetitelja mjesečno što je bilo daleko više no u Beogradu (300). U izvještaju BC-a za to razdoblje stoji da je takav posjet ostvaren „unatoč podozrivosti i strahu”.²⁷ U isto vrijeme, na sjednici Politbiroa CK KPH u Zagrebu, sekretar V. Bakarić je, prema zapisniku, rekao: „Napominje da bi za intelektualce, naročito u Zagrebu trebalo nešto izmisliti da se zaposle i ne odlaze u razne engleske čitaonice.”²⁸

²³ TNA, FO: Confidential Print. Yugoslavia and Albania /dalje: 504/2, Izvještaj od 25. III 1948.,15.

²⁴ U spisu u FO 924/123 (LC 5575), navodi se da je npr. u isto vrijeme u Italiji bilo 10, SSSR - 1, u Argentini 71, Turskoj - 142, u CSSR - 8.

²⁵ Namjera je bila pokazati čitateljstvu knjige koje nisu u međuvremenu zbog rata mogli vidjeti, ali su uključena i djela iz najranijih dana tiskarstva. U Zagrebu je izložbu posjetilo 11.000 gostiju.

²⁶ TNA, British Council: Registered Files, Yugoslavia /dalje: BW 66/5, 'Visit to Zagreb 21-25 July 1945'.

²⁷ TNA, BW 66/4, Izvještaj od 3. IV 1947.

²⁸ Hrvatski državni arhiv, Zagreb /dalje: HDA/, fond CK KPH, Politburo, Zapisnik od 3. IV 1947.

2. Jugoslavenska propaganda

Obilježja politike i propagande prema britanskim spisima

Već u junu 1945. načinjen je u ambasadi elaborat o „partizanskoj politici i propagandi” gdje se ratna propaganda ocjenjuje kao jedno od najefikasnijih oružja partizana: bila je jasna, dosljedna i snažna i pogađala je želje većine stanovništva. Bila je, „što je rezultat višegodišnjeg ilegalnog rada Komunističke partije, vješto organizirana”.²⁹ Dobro je odgovarala na mnoga proturječna pitanja te se približila i onima koji nisu bili komunisti, ali su bili spremni djelovati na patriotskoj osnovi. Sada je propaganda potpuno u službi režima, pri čemu je temeljna razlika da „nema više Nijemaca, ranijeg glavnog predmeta propagande”. Današnji je zadatak propagande da bude u službi „obnove zemlje i uništenja izdajnika i kolaboratora”. Ovim argumentima, stoji dalje, nedostaje uvjerljivost, jer dvojbeno je na koji se način obnova vrši i kako se vlast rješava 'kompromitiranih'. Dominacija javnim medijima pokazuje da se ne dopuštaju različiti pogledi te je propaganda prestala biti „glas narodnog revolta protiv omrznutog režima” i postala „glas režima koji izgleda postaje diktatorski i neomiljen kao njegovi prethodnici”. Elaborat se potom bavi analizom načela i političke prakse nakon oslobođenja zemlje te uloge propagande u njima, počevši s onim o čemu „partizani stalno 'gude'”; federaciji i demokraciji. Na samopostavljeno pitanje „da li je Jugoslavija federalna država”, autor odgovara potvrdno te navodi da iako brutalno sprečavaju sve zagovornike centralizma i separatizma „koji mogu zbog toga preko noći postati braća”, jugoslavenski komunisti su ipak uspjeli ukloniti stare nacionalne podjele. Propaganda je tu ostala ista kao i početkom rata i malo je onih koji osporavaju načela te politike. „Da li je demokratska?” Tu analitičar kaže da je „vlast partizana možda za narod, ali još uvijek nije narodna.” Na lokalnoj razini, u sustavu narodnih odbora ne dopuštaju se slobodni izbori, niti nečlanovi KP mogu biti kandidirani. „Narodne demonstracije” su jedan od novih ali učestalih oblika u političkom životu nove države „za koje njegovi vođe kažu da su najbolji pokazatelj demokratskog karaktera vlasti”. „Demonstranti su opskrbljeni odgovarajućim zastavama i pažljivo istrenirani oko slogana koje moraju izvikivati.” Zanimljivo je, stoji dalje, kako je malo spontanog u ovim događajima: uoči prvomajske proslave ambasada je došla u posjed zbirke trideset šest slogana za proslavu – „i zaista, oni su bili poslije redom izvikivani”. U pozadini svih „demonstracija” uvijek su mladi i politička organizacija SKOJ, koji je i prije imao važnu ulogu u komunističkom pokretu, „jer se omladina uvijek smatrala važnom 'polugom’” a sada, kad je osvojena vlast, njezin značaj postaje još veći. Jer, kako sada nema vremena ni sredstava

²⁹ TNA, FO 371/48883, R 11208, 'Partisan Policy and Propaganda', prilog izvještaju od 21. VI 1945., 1.

za velike promjene u obrazovanju, sva se pažnja vlasti koncentrira na „odane učitelje” koji će odgajati djecu i omladinu. Tu je velika uloga SKOJ-a, koji „bdi je” nad ispravnošću „linije” te sudjeluje u procesu „čišćenja” u školama.

Kako su novine jednako važne u propagandi kao i školski odgoj, nema listova koji bi bili nezavisni, nego su svi državni, odnosno izdavači su im masovne organizacije omladine, žena i sindikata, a koje su „samo naličje službene politike”. Iako postoje listovi političkih stranaka, npr. Selo, Slobodni dom, jako su ograničeni u slobodi pisanja te nema razlike između Borbe koja je organ Komunističke partije i Politike koja je formalno nezavisan liberalni list, ali član obitelji koja je njezin utemeljitelj i vlasnik, sjedi u državnom ministarstvu. Autor elaborata je agenciju Tanjug usporedio s moskovskim Tassom. Novinski napadi su obično uvod u „spontane demonstracije” protiv industrijalaca ili trgovaca i njihova hapšenja kao ratnih profitera ili kolaboranata. Zanimljivo, piše dalje, da usmjeravanje i kontrola novina ne idu iz ministarstva informacija, u kojemu rade civili, nego je središte tog rada u Partiji i vojsci, odnosno u propagandnom odjelu VŠ NOVJ, koji „još uvijek drži cenzuru iako je i posljednji Nijemac istjeran”.³⁰ Ali, ne može se reći da je cenzura „prevelika” jer, strani dopisnici mogu raditi, prodaju se strane publikacije. Iako se nastoji držati ravnoteža u uvozu stranih publikacija, postoji očita namjera da se vojska potpuno okrene SSSR-u i to u formi „ropskog divljenja” što je vidljivo uporede li se „službeni priručnik za kulturni rad u vojsci iz travnja i lipnja, jer su u njima samo prijevodi s ruskog”. Prosovjetska propaganda ne ide samo iz službenih kanala, čak je i seljački pjesnik i član HRSS-a, Stanko Škare, nedavno izdao knjigu balada posvećenih Crvenoj Armiji, navodi se dalje.

Da bi se ocrtala glavna obilježja mentaliteta današnjeg čovjeka u Jugoslaviji, osobito mlade generacije, dovoljno je promatrati svakodnevni život. Jer, „kakav pogled na život može imati mladi Jugoslaven koji savjesno čita Borbu, maršira s drugovima demonstrantima, pjeva pjesme naučene iz priručnika i ponavlja argumente ubačene mu u glavu od njegovih političkih komesara?”³¹ On posvuda vidi domaće izdajnike i kolaborante iza kojih uvijek stoje reakcionarni elementi u savezničkim zemljama, kaže se u ovoj analizi. Amerika i Britanija su u doba savezništva s SSSR-om bile dio velikog, antifašističkog bloka ali „one sada udomljavaju reakcionare i kapitaliste čiji je način života drukčiji od onog u novoj Jugoslaviji”. Izričajem se ova veza još više naglašava te se govori 'velika KP', 'veliki Staljin', 'veliki Tito'.

Kako radi „ova mašinerija”, prema elaboratu, najbolje se vidi u pitanju Julijske krajine. Jer, ovo pitanje „Tito i njegov najbliži krug mudro su čuvali dok

³⁰ Isto, 2.

³¹ Isto, 3.

se nije riješilo pitanje Nijemaca i tek krajem prošlog septembra počela je javna kampanja za Julijsku krajinu u Titovim govorima. Iako u Beogradu nikad nije bilo za to interesa, za razliku od Slovenaca kojima je to uvijek bilo 'goruće pitanje', 'uvijek spremni demonstranti' su uskoro počeli ulicama Beograda uzvikivati: 'Hoćemo Trst'.³² Slijedio je niz napisa u novinama, izjave su davali i „oni Slovenci koji nisu članovi KP, da bi se pokazalo da su za Trst – i Tita – svi slojevi i političke grupe”.

Jedan od pozitivnijih aspekata novog režima jest poboljšanje položaja žene.³³

Zaključak je ovog spisa da je preuzimanjem vlasti postalo jasno da komunistička „upotreba propagande slijedi liniju koja je postala tako odiozna proteklih dvadeset godina. Njihova taktika u igrama oko Tršćanskog pitanja podsjeća na tradicionalne metode postizanja osvajačkih ciljeva i rješavanja problema upotrebom sile.” Prema mnogim znakovima „jasno je da se karakter partizanskog pokreta jako promijenio. To da je on nekad zaista bio vrlo popularan i reprezentativan pokret uočljivo po jedinstvu i jasnoći izvornih poziva narodima Jugoslavije i idealizmu koji je pobuđivao. Ali sada je jasno da je njihov poziv na izgradnju nove Jugoslavije utemeljene na načelima demokracije i federalizma rezultirao samo djelomičnim ostvarenjima.” I propaganda je doživjela velike promjene, dok je prije služila borbi za nacionalnu slobodu, sada je – a to je zapravo ironija, kaže autor spisa – „isto oružje okrenuto protiv naroda u Jugoslaviji a da bi se sprečila njegova tradicionalna ljubav za slobodom i okovala kritička misao”.³⁴

Uloga propagande u školstvu

U školstvom programu se slijedi sovjetski model obrazovanja bez imalo truda da ga se prilagodi domaćim prilikama. Nedostaje domaćih knjiga pa će velika zadaća biti pred nastavničkim kadrom, stoji u spisu s kraja 1945.³⁵ Jedini novi udžbenik koji se radi jest onaj za niže razrede osnovne škole „koji se potpuno koncentrira na glorifikaciju partizanskog pokreta.” Težište se stavlja na praktično i tehničko obrazovanje, humanističkim znanostima se posvećuje minimalna pažnja. Republike imaju pravo da oblikuju školske programe a zajedničke osnove u cijeloj državi važe za nastavu historije i književnosti. „Od stranih jezi-

³² *Isto*, 4.

³³ U listopadu 1945. Stevenson je izvještaju priložio materijal 'Utjecaj komunizma na djecu u Jugoslaviji' u kojemu se između ostalog kaže da, kako „žene moraju raditi”, vrtići za djecu „grade se pored tvornica”. TNA, FO&FCO Informational and Research Department /dalje: 1110/, 153, Izvještaj od 5. X 1945.

³⁴ *Isto*, 5.

³⁵ TNA, FO 371/59425, 'Memorandum', prilog izvještaju od 7. I 1946., 'Anexure B', 3.

ka jedino je ruski obavezan a engleski i francuski se fakultativno uče u starijim razredima gimnazije.” Vjeronauk je također neobavezan. „U stvari, u većini škola učenicima koji žele pohađati religijsku nastavu stavljaju se mnoge prepreke.” Mnogo je starih nastavnika otpušteno ili umirovljeno a preostatak je razmješten širom zemlje. Na njihova mjesta stavljeni su neiskusni, često i nesvršeni studenti, ali koji su „bili s partizanima”. „Ti amaterski nastavnici nemaju niti iskustva da drže red u školama niti, u nedostatku školskih knjiga, sposobnosti da poučavaju išta drugo do partizanske pjesme, povijest partizanskog pokreta i bezvrijednu poeziju partizanskog pjesnika Radovana Zogovića. U mnogim osnovnim školama jedina školska knjiga je časopis Pionir.” Postavljanjem ili razmještanjem nastavnika bave se personalni odjeli ministarstava prosvjete a oni („kao i u svim drugim ministarstvima”) su najvažniji odjeli i „djeluju kao vrsta političkog komesarijata” jer se u „svojim odlukama rukovode više političkom povjerljivosti kandidata nego njegovom nastavničkom sposobnosti.” Škole formalno vodi školska uprava ali velik utjecaj na položaj nastavnika ima sindikat u koji oni nisu obavezni ući, „iako se upotrebljava velik pritisak da to učine.” Na to se i posredno utječe pa članovi sindikata lakše dolaze do hrane i tekstilne robe u racioniranoj opskrbi. Kad postanu članovi sindikata nastavnici su obavezni stalno sudjelovati u različitim 'demonstracijama' i mitinzima, u protivnom se izlažu opasnosti da im predsjednik upiše štogod nepovoljno u njihovu 'karakteristiku'. Sve to utječe da nastavnici naizgled podržavaju režim a njihovu sindikatu je, izgleda, uloga da sačuva disciplinu i podložnost režimu a ne da poboljšava njihov položaj.³⁶ Nikakve nezavisnosti nastavnika nema jer ako jednom izgube posao „malo je šanse da se dobije neki drugi”.

I među učenicima ima mnogo organizacija: pionirska, USAOJ, SKOJ, „kojima je teško ne pripadati”. Sve su one pridružene Narodnoj fronti i organiziraju učenike da odlaze na proslave, mitinge i demonstracije. Vlast je škole pretvorila u oružje svoje propagande, koja jest jaka, ali nije otvoreno komunistička: ona glorificira partizansku borbu i „Rusiju”. Kad pristignu novi nastavnici oni će sigurno „poučavati učenike u marksističkom tumačenju povijesti i sve više i više kopirati ruski sustav”.

Autori elaborata pozdravljaju ideju da obavezno školovanje traje sedam godina ali se pitaju da li „u polupismenoj zemlji” ima nastavnika i škola u kojima se to može provesti. To je sada potencirano činjenicom da je velik broj škola pretvoren u kasarne a škole su smještene u puno lošije i nepogodne prostore. Randolph Churchill je u *Daily Telegraphu* u siječnju 1946. godine, nakon povratka iz Jugoslavije, objavio članak³⁷ u kojemu je napisao da svatko tko još ima ikakvih dilema o intencijama Titove vladavine, mora pogledati školske

³⁶ Isto, 4.

³⁷ Beogradska *Politika* od 9. II 1946. objavila je žestok napad na Churchilla zbog ovog članka.

udžbenike. U cijeloj Hrvatskoj i Sloveniji postoji samo jedna katolička škola, sve druge su zatvorene. „Sve nove školske knjige izrazito su nacionalističke, militarističke i totalitarne u tonu. Jedna slika u knjizi namijenjenoj djeci od 5 ili 6 godina pokazuje slike tenkova koji napreduju prema Trstu. Pjesmarica za istu dob sadrži i jednu u kojoj dijete govori 'moj dragi mali mitraljez'”.³⁸

Uloga medija u propagandi

Novine crpu sve informacije iz biltena Tanjuga, savezne informativne agencije. Glavna obilježja jugoslavenskih novina su 1.) „bespogovorna podrška politike NF i njezinih vođa”, b) „napadi na 'reakciju' kod kuće i izvan zemlje, pojam nikad jasno definiran”, c) „svrstavanje svake opozicije Narodnoj fronti kao 'reakcionarne' i 'fašističke’”, d) „puni publicitet svakoj vijesti iz Sovjetske Rusije (sovjetska politika, dostignuća, kultura, itd, itd.”, e) „monotono omalovažavanje svega britanskog ili američkog”³⁹, f) „namjerno krivo citiranje”, g) „odbijanje da se tiskaju demantiji osim ako se ne izvrši pritisak s najvišeg mjesta”, h) „potpuno potiskivanje činjenica nepogodnih za režim ili onih koje bi mogle izazvati nezadovoljstvo u narodu.” Kao primjeri navode se ispuštanje djelova govora ministra E. Bevina, neobjavljivanje Pastirskog pisma – iako je na njega učinjeno mnogo osvrta, kao i u slučaju ostavki Grola, Šubašića i Šuteja. Sve ovo govori da svi listovi slijede istu liniju i da su podvrgnuti najstrožoj kontroli. Iako ima mnogo humorističnih listova i ilustriranih magazina i oni su „temeljno politički u tonu i može se reći da nema ni jednog lista za potpuno nepolitičku zabavu. Humoristički listovi su među najžešće političkima u tonu, a tehnički časopisi imaju jaku i isključivo prosovjetsku notu.” Opozicijske novine – listovi različite kvalitete i orijentacije – su ugašeni, iako „tehnički niti jedan od tri opozicijska lista nije bio zabranjen” nego su primjenjene zaobilazne mjere. Grolova *Demokratija*, „uravnotežena, dobro pisana, umjerena i inteligentna”, prestala je izlaziti jer su je radnici odbili tiskati na zahtjev sindikata, „iako list nije povrijedio niti jedan članak Zakona o štampi, za razliku od *Narodnog glasa*. On jest prekršio neke zakonske odredbe, a inače je bio daleko više šovinistički u tonu i siroviji i manje inteligentan nego *Demokratija*”. Oba lista bila su tiskana u velikoj nakladi za jugoslavenske prilike, preko 1.000.000, i još se moglo prodati da ih je bilo. „Sukladno tome, koliko god ispočetka jugoslavenski građanin ne htio vjerovati u ono što mu govore novine, monotono ponavljanje će ipak

³⁸ TNA, FO 371/59425, R 1107, 'The future of Jugoslavia', *Daily Telegraph*, 25. I 1946.

³⁹ „Ovo je vrijeme kada nema sumnje da se vodi jedna cinična službena politika koja bi trebala pokazati Britaniju i Ameriku u najgorem mogućem svjetlu. Nikad se ne daje publicitet pozitivnim dostignućima zapadnih demokracija, dok se koristi svaka prilika da ih se prikaže u lošem svjetlu. Nakon jednotjednog čitanja jugoslavenskih novina, stječe se neizbježan dojam da Britanija i Amerika ne rade ništa drugo do podupiru fašističke režime, vode imperijalističke ratove, ugnjetavaju svoju radničku klasu i krivo obavještavaju svoj narod o stanju u Jugoslaviji.” TNA, FO 371/59425, R 1107, Memorandum, 'Anexure C', 2.

imati rezultata. On će steći utisak da Velika Britanija ustvari podržava reakciju i potpiruje imperijalističke ratove. On će početi vjerovati da je sva opozicija svemoćnoj Fronti ustvari kompromitirana i fašistička. I neće znati što je britanski ministar vanjskih poslova rekao o britanskoj politici prema Balkanu. Neće znati da ima društvenog, tehničkog i kulturnog progressa u Britaniji jednako kao i u Rusiji. On neće znati da komunistička partija Austrije dobiva samo mali broj glasova na općim izborima. On je ustvari odsječen od onog što se u svijetu događa i to baš putem svojih novina.⁴⁰ Ali novine ne utječu samo u toj, vanjskopoličkoj domeni, njihov je uticaj velik i u oblikovanju stava o unutarnjoj situaciji. U tom smislu, navodi se napad Milovana Đilasa, ministra za Crnu Goru u saveznoj vladi, u *Borbi* na neke suce koji su, prema njemu, bili blagi u izricanju kazni za privrednu kolaboraciju. Nakon nekoliko dana javni tužitelj tražio je njihovu smjenu. „U tom smislu novine ovdje imaju opasnu i ciničnu moć.” Sve što se reklo o novinama, važi i za radio, kojemu se također pridaje velika pažnja pa svi gradovi imaju svoje radijske prijenosnike.

Jugoslavenska filmska industrija je još slaba, proizvode se samo žurnali i to loše kvalitete. Zato su u kinima prikazuju strani filmovi, većinom ruski, ali ima i drugih, američkih predratnih filmova, koji su jako gledani, ali kako nije sklopljen ugovor o korištenju, to će uskoro prestati. Jugoslavija je s Britanijom sklopila ugovor za nekoliko novih filmova koji su dobro primljeni. „Filmovi se u Jugoslaviji smatraju sastavnim dijelom vladine politike i propagande. Oni rade za Frontu jednako kao i radio i novine i zato je prirodno – s čisto političkog gledišta – da će Jugoslaveni željeti dati istu ekskluzivnost filmovima kao što su dali novinama (to jest, naglasiti sve rusko i ne isticati išta britansko i američko).⁴¹ Ipak, možda ih komercijalni razlozi navedu da promjene mišljenje oko zapadnjačkih filmova. Ali, tada će sigurno biti „izuzetno selektivni ako i prihvate britanske filmove.” Nedavno su tri filma zabranjena, jedan zato „što je prikazivao sustav demobilizacije iz britanske vojske i pomoć koja se daje ljudima pri povratku u civilni život. Drugi je zabranjen zbog pokazivanja slika kralja (Petra, K. S.) i demonstracija oko Buckinghamske palače na Dan pobjede. Također, zabavljački film (*Halfway House*) je zaustavljen jer se bavi spiritualizmom, temom 'suprotnom idejama modernog jugoslavenskog obrazovanja’”.⁴² R. Churchill u navedenom članku govori da je u zemlji opća atmosfera straha. „Optimisti se mogu nadati da će s vremenom režim možda postati manje diktatorski i više liberalan u svojim metodama.” Bilo je vremena kad je i on sam mislio tako, ali ga je skori posjet uvjerio da su komunisti, koji predstavljaju usku manjinu, „odlučni učvrstiti svoju vlast željeznim lancima u cijeloj zemlji”.

⁴⁰ *Isto*, 5.

⁴¹ *Isto*, 6.

⁴² TNA, FO 371/59425, R 1107, 'Anexure C', 7.

Stranih vijesti je malo i u njima se samo hvali Sovjetska Rusija i napadaju zapadni saveznici, osobito Britanija. Na primjer, stalno se govori da su saveznici koji danas daju 80% pomoći UNRRA-e „imperijalisti, kapitalisti krvopije i fašisti”. Službeni protesti nikad ne urode plodom. Zemlja je zaista stradala u ratu kao rijetko koja u Evropi, ali zahvaljujući UNRRA-i nitko nije gladan. I narod i predstavnici vlasti u osobnom su kontaktu zahvalni za tu pomoć ali u novinama se o tome ne piše, kaže Churchill.

Sloboda štampe

Stevenson je još u aprilu izvjestio Foreign Office o protubritanskim karikaturama u *XX oktobru* u kojemu je objavljen crtež britanskog premijera koji ga portetira kao osobu sličnu Mussoliniju, Hitleru i Hirohitsu. Nakon protesta iz ambasade u vladinim je informativnim tijelima rečeno da je do tog došlo „zbog neiskustva novinara” i da je od ukupno 60.000 tiskanih primjeraka konfiscirana većina tiraža.⁴³ Prema Stevensonovu izvještaju iz jula, u ministarstvu informacija je saopćeno da će se ubuduće oštrije nastupati prema novinarima „koji pišu neprijateljski” i neće im biti dopušten ulazak u zemlju. Upravo je na tragu te nove prakse dvojici američkih novinara odbijen ulazak u zemlju.⁴⁴ Na ovo je iz FO-a Stevensonu 22. jula poručeno, neka podsjeti Kosanovića da tako nije bilo obećano u ranijim dogovorima. Ova mjera otežat će rad stranim novinarima pa će britanske novinske agencije više pažnje morati dati „emigrantima koje jugoslavenska vlada tako jako prezire” naglašava se u Foreign Officeovim instrukcijama. Kasnije, Šubašić je Stevensonu rekao da u tome nije bilo loših namjera, ali se Kosanović požalio na Grgu Zlatopera koji na BBC-ju govori „ono što mi Jugoslaveni ne odobravamo.”⁴⁵ Orijentacija jugoslavenskih novina da povremeno više napada američke a nekad više britanske novine, ambasadi nije uvijek bila razumljiva. Žestina s kojom se to radilo, bila je pak konstantna: prema jednom izvještaju, „ako bi se sudilo prema Borbinim naslovima, Amerika je direktno odgovorna za raspirivanje građanskog rata u Kini i slanje tenkova i aviona za slamanje kineskih patriota.”⁴⁶

Stevensonova je ocjena o zagrebačkoj štampi u decembru 1945. bila da je raznovrsnija i „nešto nezavisnija” nego beogradska. U izvještaju iz Beograda od 29. I 1946. priložen je i prijevod članka iz *Borbe* pod naslovom „Što 'sloboda štampe' znači za izvjesne strane novine”. U njemu je komentiran napis u američkom listu *Stars and Stripes* u kojemu je A. Noyes pisao „Što sam vidio u Jugoslaviji”. *Borba* je ukazala da autor nikad nije kročio u Jugoslaviju a ipak je

⁴³ TNA, FO 371/48883, R 7659, Izvještaj od 23. IV 1945.

⁴⁴ TNA, FO 371/48883, R 13747, Izvještaj od 14. VIII 1945.

⁴⁵ TNA, FO 371/48883, R14413, Izvještaj od 25. VIII 1945.

⁴⁶ Na ist. mj., 'Press Attache's monthly report', 6.

pisao o „vojsci Draže Mihailovića od 60.000 četnika, veterana bitaka 1939. i 1940.” pri čemu je njegov štab smjestio u „okolinu Vinkovaca, tipično srbijan-sko selo u podnožju planina južno od Beograda”. Noyes je prenio i navodni razgovor s Mihailovićem, „naoružanim američkom puškom”, naveo da su kuće i ograde u Vinkovcima pune slika kralja Petra i slogana 'Bog, kralj i Draža' te izvijestio da su četnici nedavno zaustavili vlak na pruzi Beograd–Niš i ubili 12 sudaca u njemu. Članak iz *Stars and Stripes* prenijeli su mnogi listovi u svijetu, između njih i *Evening Standard* i *Observer*, „navodno ozbiljne novine” napisala je *Borba*, ali je jasno, kaže ona, na što svi oni misle „kada optužuju našu zemlju da nema u njoj slobode štampe. Kako se može vidjeti, sloboda štampe znači urednicima svih tih novina slobodu da kleveću slobodoljubive narode. Takva 'sloboda' da se kleveću druge zemlje plitkim izmišljotinama ne postoji i neće postojati u našoj zemlji.”⁴⁷ Nakon tog izvještaja FO je u Beograd poslao dopis u kojemu stoji da je iz prethodnog očito „da jugoslavenske novine ne smiju klevetati slobodoljubive narode. Smatramo da se na ovaj članak treba pozivati ubuduće kada budemo morali protestirati zbog kleveta u jugoslavenskim novinama a u vezi ove zemlje.”⁴⁸

Načela kulturne politike 1948.

Probleme „kulturne inferiornosti u Jugoslaviji”, „a tako tipične za Ruse”, analizira elaborat o kulturnoj politici u Jugoslaviji 1948. Na početku se podsjeća na Titov govor u Zagrebu 28. XII 1947. pri prijemu počasnog doktorata JAZU. On je tada rekao da se na Zapadu Jugoslavene potcjenjuje kao „nekulturne”, „zaostale”, „da nemaju ni pravog jezika”, što je nepravedno jer su „južni Slaveni branili 500 godina sebe i zapadnu civilizaciju od Turaka te zato nisu imali vremena za književnost.”⁴⁹ Ne može se ipak reći da je „zapadna civilizacija u Jugoslaviji potpuno odbačena”, stoji dalje, jer neka iskustva s britanskom literaturom i novinama govore pozitivno. U zadnje dvije godine prevedeno je dosta knjiga: *Pickwick Papers*, *Vanity Fair*, *Forsythe Saga*, djela Somerseta Maughama, Richarda Hillary-a i Carrove povijesne analize. Započeti razgovori o nekim autorskim pravima u međuvremenu su stali i iako je to dijelom uzrokovano problemima s manjkom papira, riječ je i o nedostatku podrške vlasti, osobito što su to pokrenule privatne izdavačke kuće kojih sada više nema. Prema Borbi, većina objavljenih knjiga u 1947. su ruski prijevodi i domaća djela, bez ijedne knjige prevedene s engleskog. Ipak, to ne odgovara pravom stanju, stoji u elaboratu, jer interni izvještaji informativnih službi kazuju da je prevedeno sedam knjiga s engleskog: Dickens, Priestly, Huxley i još neki autori. U 1948. obja-

⁴⁷ TNA, FO 371/67440, R 1996, 3.

⁴⁸ Na ist. mj., Bilješka od 15. II 1946.

⁴⁹ TNA, FO 504/2, 'Cultural Policy of Yugoslavia', prilog izvještaju od 13. IV 1949., 23.

vljeni su samo *Oliwer Twist* i *Yankie na dvoru kralja Arthura*. Knjige prevedene u prve dvije godine navode na zaključak da je riječ o izboru određenog 'modela' – prednost se daje socijalno-didaktičkoj (Dickens) i ironično-humorističkoj (Twain) literaturi. To govori da odnos prema zapadnoj literaturi ostaje „neprijateljski i napadački” a kako se smatra da je „imperijalizam Zapada na samrti, njegova umjetnost i kultura, osim radova malog broja 'progresivnih umjetnika', moraju također nositi sve znake dekadentne civilizacije na zalasku” njoj se i ne treba pridavati pažnja, kaže se u dokumentu.⁵⁰

Jedno vrijeme NOB je smatrana jedinom pravom temom herojske poezije a „liričari su radije upućivali svoje ode maršalu Titu nego slavujima i slavili su ga kao 'ljubičicu bijelu’”. Duh 'partizanske literature' se najbolje vidi u humorističkim novinama, one ne sadrže više ništa što bi bilo veselje ili humor, nego su pune satire, odnosno humora s moralnom ili didaktičkom svrhom. Temeljna je namjera ove literature politička svrha, a kako je „u monolitnoj državi samo jedan smisao života, postizanje komunizma, iz toga slijedi da umjetnost i literatura moraju biti posvećeni isključivo političkim i ekonomskim ciljevima vlasti.” Neprijateljski odnos prema Zapadu potiče tako ne samo iz političkih nego i dubljih, moralnih razloga, odnosno, tiče se koncepcije čovjeka potpuno različite od one koju Zapad ima, počevši od renesanse. „Ova je država fanatično puritanska” u moralno-političkom smislu, ocjena je ovog spisa, a što se ilustrira i novinskim napisima u kojima se napadaju kao „štetni” memori Casanove, djela Knuta Hamsuna, Anatole Francea, Andre Gidea. Jer, kaže se, sve dok ne dođe „komunistički milenijum” i država ne odumre, ljudi se u takvom shvaćanju moraju stalno smatrati sklonima da odu „reakcionarnim putem”. Također, komunisti su puritanci i u osobnom životu, zapravo ga i nemaju, Partija ima pravo da ga usmjerava, što se ilustrira Titovim govorom na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1940., kada je upozorio na loš odnos muških članova Partije prema ženama, kao i njihovu sklonost da se „žene nekoliko puta”. Predmet njegova ukora je bila i slabost članova KP prema piću gdje je izdvojio Slovence, kritizirajući tu „štetnu naviku” i u vezi s mogućim „nekonspirativnim ponašanjem” odnosno s otkrivanjem partijskih tajni.⁵¹ Zbog svega ovoga, važno je da građani nemaju mogućnost poznavanja formi zapadne demokracije jer bi ih uvažavanje njezinih načela – osobito individualizma i prava na zaštitu misli i osobnosti – moglo navesti da isto pozele i kod kuće. To je ono što najviše plaši vlastodršce u Jugoslaviji, stoji u dokumentu.

⁵⁰ Isto, 24.

⁵¹ Isto, 25.

Summary

Propaganda above All: Cultural Ties between Yugoslavia and Britain 1945–1948

Cultural relations between Britain and Yugoslavia in the first years after the WWII were dominated by propaganda. The activities of the Press Office of the Embassy in Belgrade, the BBC radio programme for Yugoslavia and the cultural organization British Council were marked by political questions. The same held true for Yugoslav cultural policy and propaganda, the main feature of which was „anti-imperialism" and "anti-British" tone.